

“ՂԱՐԱԲԱՂ” ՏԵՂԱՆՎԱՆ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ԵՎ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՄԱՆ
ՆՈՐ ՎԱՐԿԱԾ

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մեծ Հայքի Արցախ նահանգի “Ղարաբաղ” օտարակազմ անվանումը հանդիպում է սկսած XIV դարից¹: Անվան “Սև այգի” բառացի թարգմանությունը նույնպես հին է, հիշատակվում է XVI դարում²: Հենց բառացի այս թարգմանությունն էլ լայն տարածում է ստացել:

Հատկապես Ղարաբաղյան շարժման տարիներին հաճախացան “Ղարաբաղ” անունը ստուգաբանելու փորձերը: Ըստ ՀԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի կողմից ռուսերեն լեզվով տպագրված “Լեռնային Ղարաբաղ. պատմական տեղեկանք” աշխատության՝ այն կազմվել է պարսկական աշխարհագրական անվանակարգի հիմքի վրա. աշխարհագրական նույն տարածքի դաշտային մասի “Բաղ-ի սադիֆ”-ին (“Մպիտակ այգի”) ի հակադրություն՝ դրա լեռնային մասը կոչվել է “Բաղ-ի սիախ”, որը և թուրքալեզու ցեղերի կողմից իմաստավորվել է որպես “Սև այգի”³:

Լեզվաբան գիտնականների կարծիքով՝ լեզվական աղավաղման իմաստավորման հիմքում հայկական արմատ է դրված՝ “բալք”-“բաղք” ցեղանունը⁴:

Չենք անդրադառնա “Ղարաբաղ” անվան ծագման այլ վարկածների, քանզի մեր նպատակը ոչ թե դրանց հերքումն է և վերջնական լուծում առաջարկելը, այլ մեզ ավելի հավանական թվացող մի նոր վարկածի առաջադրումը:

Հայտնի են օտար տեղանունների առաջացման ուղիներ, տարրերակներ, որոնք և ինչ-որ կերպ իմաստավորվում, բացատրվում են: Դրանք կարող էին առաջանալ, օրինակ, տվյալ տեղանքի կամ տարածքի ինչ-որ յուրահատկության հիմքի վրա՝ օտարի կողմից իր լեզվով տրված որակում-բնորոշումից, և այս դեպքում կարևոր չէ, թե ինչպիսին է եղել դրա նախնական հայկական անվանումը, դրա հետ նոր տրված անունը կարող է ընդհանրապես որևէ կապ չունենալ: Արցախն իր պտղատու ծառերով հարուստ անտառներով կարող էր եկվոր-

¹ Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Երևան, 1991, էջ 521:

² Նույն տեղում:

³ Нагорный Карабах: историческая справка. Ереван, 1988, с. 8.

⁴ Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, էջ 521:

ների կողմից «բաղ» (այգի) համարվել և կոչվել: Այդ «բաղն» էլ կարող էր ունենալ «ինչպիսի»⁵ հարցին պատասխանող իր բնորոշումը՝ լծորդվելով հիմնական իմաստն արտահայտող մյուս բաղադրիչի՝ «բաղի» հետ: Այս դեպքում որպես բնորոշիչ բառ կարող էր լինել, օրինակ՝ «գեղեցիկ», «գարմանալի» «լեռնային», «կանաչ», «փարթամ», անգամ՝ «դեղին», «կարմիր» (աշնանային գույներով) և այլն, բայց ինչո՞ւ «սև»՝ մնում է անբացատրելի:

Հայտնի է հայկական տեղանունների օտար կազմությունների առաջացման ավելի տարածված մի այլ տարբերակ. հայկական անվանման հիմքի վրա կատարվում է դրա հնչողությանը մոտ այնպիսի մի աղավաղում, որը եկվորների լեզվում իմաստավորված ինչ-որ բան է նշանակում: Այս դեպքում արդեն կարևոր չէ, թե ինչ է նշանակում դրա բառացի թարգմանությունը և որքանով է այն բնորոշում տվյալ տեղանքը: Այսինքն՝ եթե «Ղարաբաղ» բառ-անվանումն առաջացել է այս ճանապարհով, ապա «ինչո՞ւ սև» հարցը դուրս է գալիս: «Ղարաբաղ» բառը պետք է որ առաջացած լինի այս երկրորդ, ավելի տարածված հայկական հիմքի վրա աղավաղման ճանապարհով: Ստորև ներկայացնենք այդ ուղղությամբ մի քանի փաստ ու դիտարկում:

XIII դ. հայերեն ձեռագրերից մեկի հիշատակարանը⁵ նույն երկրամասի համար օգտագործում է «Առանի Պաղին» անվանումը. «Գրեցաւ տառս ... ի գաւառս Առանի Պաղին, ի սրբափայլ լերինս Հայր Մակար կոչելոյ...»⁶:

Բերված նախադասության մեջ «Պաղին»-ը («ի գաւառս Առանի Պաղին») քերականորեն կարող է լինել ներգոյական հոլով, այդ դեպքում նրա ուղղականը կլինի «Առանի Պաղ»՝ նշանակելով Առանի գով, հովասուն մասը: Այսինքն՝ հիմնականում կիսաանապատային շոգ կլիմայով հայտնի Առան աշխարհի (որ նույն Աղվանքն է) մեջ մտնող, անտառներով հարուստ ու գով Արցախն ինչ-որ ժամանակ բնորոշվել է որպես «Առանի Պաղ», և այդ բնորոշումն օգտագործվել է որպես հատուկ անուն:

Մակայն «Պաղին» տեղանունը հենց այս ձևով՝ որպես ուղիղ ձև, շատ հին է և տարածված՝ մոտ մեկ տասնյակ կիրառություններով⁷: Այսինքն՝ չի բացառվում նաև, որ այդ անվանումը հայտնվեր այստեղ, և տարբերակելու համար արդեն այլ տեղում գոյություն ունեցողներից՝ կոչվեր «Առանի Պաղին»:

⁵ Հիշատակարանի վրա, այս առիթով, մեր ուշադրությունը հրավիրեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանը:

⁶ Ա. Մ ա թ և ո ս յ ա ն. Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, Երևան, 1984, էջ 77:

⁷ Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 4, Երևան, 1998, էջ 294:

Այսինքն՝ «Ղարաբաղ»-ի առաջին՝ «Ղարա» բաղադրիչի տակ կարող էր լինել «Առան» անվանումը, իսկ երկրորդ՝ «բաղ» բաղադրիչի հիմքում՝ կա՛մ հայերեն «պաղ» (զով, սառը) բառն է, կա՛մ «Պաղին» հայկական տարածված տեղանունը⁸:

Եկվորների լեզվում «պաղ»-ը կամ «Պաղին»-ը հեշտությամբ կարող էր վերախմաստավորվել «բաղ»-ով՝ նկատի ունենալով արդեն ասված՝ Արցախի անտառների հիմնականում պտղատու լինելու վերը նշված հանգամանքը, իսկ «Առան» բառից ստանալ հնչողությամբ մոտ «դառա»-«դարա»-ն, և այս դեպքում ոչ մի նշանակություն չպիտի ունենար, թե այն բառացի թարգմանությամբ ինչ կարող էր նշանակել:

Բայց կա ևս մի հանգամանք: Պարտադիր չէ, որ վերախմաստավորողները «դարա»-ի տակ հենց «սև» հասկանային: Որոշ հայկական բարբառներում օգտագործվող օտար կազմությամբ բառերում «դարա»-ն կցվում է բույսերի անունների՝ նշելու համար դրանց ոչ մշակովի, «վայրի», «բնական» լինելը՝ ի տարբերություն մարդու կողմից մշակվող՝ նրանց նույնանուն տեսակների: «Առվույտ» բառի օտար «յոնջա»-ն ունի «դարայոնջա» տարբերակը. առաջինն օգտագործվում է ցանովի, մշակովի բույսի համար, երկրորդը՝ դրա վայրի տարատեսակի: Աճառյանն ունի «Ղարասէ», որի դիմաց նշում է «վայրի սալոր»⁹: Այսինքն՝ չի բացառվում, որ այս բառը տվյալ (եկվորների) լեզվում բազմիմաստ է եղել և ունեցել է նաև այս երկրորդ՝ «վայրի», «բնական» նշանակությունը: Այս դեպքում՝ «Առանի Պաղ» կամ «Առանի Պաղին» անվան «Ղարաբաղ» օտարակազմությունը կարող է նաև իմաստավորված լինել՝ որպես վայրի, բնական, ավելի գեղեցիկ բառով՝ անձեռակերտ (դարա) այգի (բաղ): Արևելքից եկած ցեղերին ծանոթ անտառը պետք է որ լիներ ոչ պտղատու և բնական աճած, այգին (բաղը)՝ պտղատու և մարդու կողմից հիմնված: Նրանց հանդիպած նոր ու անտվոր երևույթը՝ բնական անտառ, բայց հարուստ պտղատու ծառերով, կարող էր հայկական տեղանվան հիմքի վրա առաջացնել հենց այսպիսի վերախմաստավորում՝ «վայրի, բնական այգի»:

Այսինքն, մեր վարկածը հետևյալն է.

ա) «Ղարաբաղ» օտարակազմ բառի հիմքում հայերեն բաղադրիչներ են՝ «Առան» և «Պաղին» (կամ՝ պաղ),

բ) Դրանք միմյանց միացնելով՝ թուրքալեզու եկվորներն այն իմաստավորել են ոչ թե որպես «Սև այգի», այլ «վայրի (բնական) այգի» նշանակությամբ:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս Հր. Աճառյան. Հայերեն արևատական բառարան, հ. 3, Երևան, 1977, էջ 166:

НОВАЯ ВЕРСИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ЭТИМОЛОГИИ ТОПОНИМА «КАРАБАХ»

АШОТ САРГСЯН

Резюме

Иностранное название «Карабах» Арцахской области Великой Армении встречается начиная с XIV века. Буквальный перевод названия – «Черный сад» – также древний и встречается уже в XVI веке. Тем не менее, этот буквальный перевод, нашедший широкое распространение, непонятен с точки зрения известных канонов формирования топонимов на иностранных языках. При помощи применения этих канонов и используя некоторые рукописные, топонимические и диалектальные материалы предлагается новая версия возникновения и этимологии названия «Карабах»:

- а) в основе чуждого названия «Карабах» лежат армянские топонимы «Аран» и «Пагин» (или слово «паг», что означает «прохлада»),
- б) тюркоязычные пришельцы, соединив эти два названия, осмыслили их не как «Черный сад», а в значении «дикий, естественный» (нерукотворный) сад.

A NEW THEORY OF THE ORIGIN AND ETYMOLOGY OF THE TOPONYM
“KARABAKH”

ASHOT SARGSYAN

Summary

The foreign name “Karabakh” of the Artsakh province of Great Armenia occurs beginning from the 14th century. The literary translation of the name “Black garden” is also old and is mentioned in the 16th century. Nevertheless, the widespread application of this literal translation does not correspond to the known rules defining the emergence of foreign toponyms. By the application of the mentioned rules and on the basis of some manuscript, toponymic and dialectal materials, a new hypothesis of the emergence and etymology of the name “Karabakh” is hereby suggested:

- a) The word “Karabakh” of foreign origin is based on the Armenian toponyms “Aran” and “Paġin” (or “Paġ”- cool).
- b) The turkic-speaking new-comers have combined and distorted the Armenian toponyms, and have interpreted them not as “black garden”, as is widely accepted, but as “wild”, “natural” (not of human making) orchards.